

POSZUKIWANIA ZAGINIONEGO KRZYŻA Z GORZESZOWA

W wydanej w 2017 r. książce „Kamienne krzyże na Śląsku, Górnych Łużycach i ziemi kłodzkiej” natrafiłem na wzmiankę o pewnym zaginionym obiekcie, który niegdyś miał się znajdować w Gorzeszowie (niem. *Görtelsdorf*) (pow. Kamienna Góra) obok stawów nazywanych *Kohlteichen*. Kilka lat temu tłumaczyłem z języka niemieckiego pewien zbiór legend kamiennogórskich Wilhelma Patschowskiego, gdzie również była mowa o *Kohlteichen*. Wówczas usiłowałem ustalić dokładną lokalizację tego miejsca, jednakże bezskutecznie. Dlatego też, kiedy po raz kolejny napotkałem tę nazwę, postanowiłem ponownie próbę identyfikacji położenia tego stawu.

Autorzy opracowania o kamiennych krzyżach, Daniel Wojtucki i Stanisław Zobniów, przywołują aż cztery źródła wzmiankujące zaginiony obiekt z Gorzeszowa, który „dawniej miał stać koło stawów o nazwie *Kohlteichen*”¹. Postanowiłem dokładnie przeanalizować każde z nich.

Z polskich autorów po raz pierwszy o krzyżu tym informował Andrzej Scheer, który w opublikowanym w 1980 r. spisie obiektów zaginionych lub dotąd nieodnalezionych wymienił: *Gorzeszów – gm. Kamienna Góra (...) Krzyż koło stawu*². W późniejszych latach obiekt ten dwukrotnie wzmiankował też Krzysztof Tęcza. W artykule z 1991 r. stwierdził, że *krzyż stał dawniej koło stawu w miejscowości Gorzeszów. Podczas mojej penetracji dowiedziałem się, że prawdopodobnie leży on na dnie tego stawu*³. Natomiast w artykule z 1992 r., wyliczając „krzyże pokutne i kamienie krzyżowe zaginione”, podawał: *Gorzeszów, gmina Kamienna Góra. Krzyż wzmiankowany jako stojący koło stawu*⁴.

Z przedwojennych źródeł obiekt ten wspominał Walther Steller w swojej publikacji z 1934 r. o dolnośląskich krzyżach kamiennych i upamiętnieniach. Podawał on, że w Gorzeszowie znajdują się dwa krzyże, a pierwszy z nich to „krzyż w *Kohlteichen*”⁵. Co ciekawe autor przywołuje też źródło informacji o tym krzyżu: wspominał o nim Richard Kühnau w zestawieniu śląskich legend z 1910 r. Tam właśnie zawarta została bardzo krótka opowieść o pewnej zjawie: „Przy krzyżu w *Kohlteichen* koło Gorzeszowa niegdyś nocą pojawiała się Biała Pani”⁶. Także i w tej książce precyzyjnie podano, skąd zaczerpnięto tę historię: pochodzi ona ze zbioru legend, który w 1893 r. wydał Wilhelm Patschowsky. Zawarta tam legenda brzmi niemal identycznie: „Warto wspomnieć

też o następujących zjawach występujących w okolicach Gorzeszowa: Przy krzyżu w *Kohlteichen* niegdyś nocą pojawiała się Biała Pani (...)”⁷.

W ten sposób powróciłem niejako do punktu wyjścia, gdyż to właśnie podczas przekładu legend kamiennogórskich Wilhelma Patschovskiego natrafiłem na wzmiankę o stawach określanych mianem *Kohlteichen*. Omyłkowo wówczas uznałem, że był to jeden staw. Przyjąłem też, że nazwa ta prawdopodobnie oznacza „kapuściany staw”, gdyż *Kohl* = „kapusta”, a *Teich* = „staw”⁸. Autorzy przywołanej na początku tego artykułu książki nazwę *Kohlteichen* przetłumaczyli jako „składy węgla”⁹. Być może doszukiwali się tu wyrazów *Kohle* = „węgiel” oraz *speichern* = „składować”.

Moim zdaniem Wilhelm Patschovsky, autor najstarszej wzmianki o tym obiekcie, w żaden sposób nie informował, że w przytoczonej przez niego legendzie mowa jest o krzyżu kamiennym. Równie dobrze mógł to być krzyż drewniany albo kapliczka zwieńczona krzyżem i z tego powodu krzyżem właśnie nazywana. Także Richard Kühnau wspomina jedynie o krzyżu. Dopiero Walther Steller ujmuje ten obiekt w swoim wykazie kamiennych krzyży.

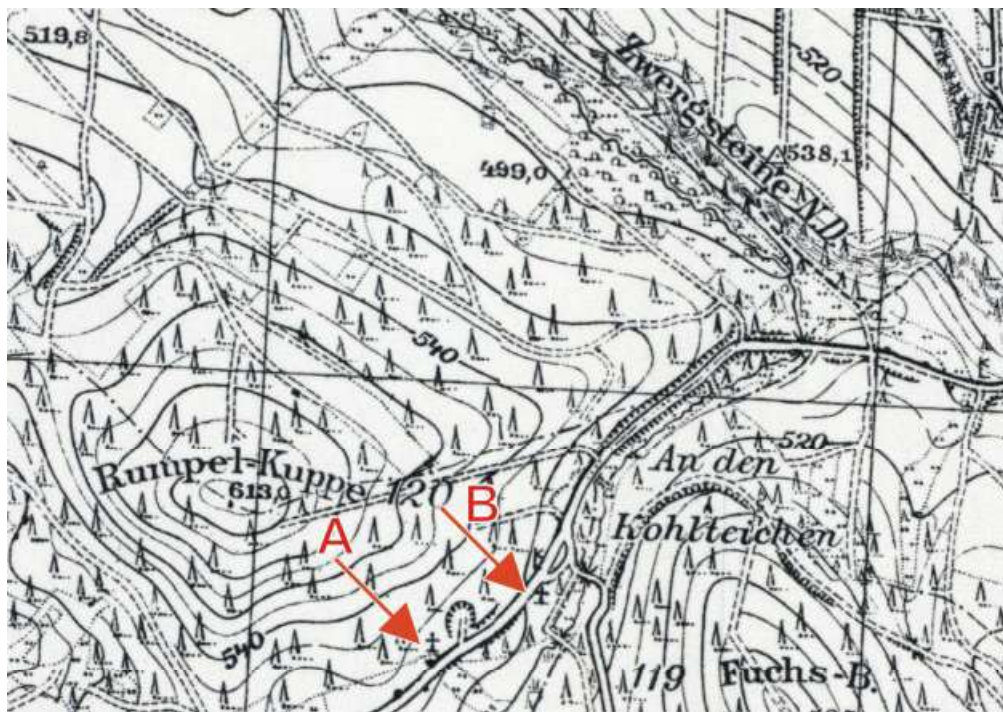
Warto jednak tu wspomnieć, że Daniel Wojtucki i Stanisław Zobniów na temat tego wykazu zauważają: *Spore zamieszczenie w inwentaryzacjach kamiennych krzyży i kapliczek w ujęciu dawnego prawodawstwa, wprowadził swoim opracowaniem z 1934 r. Walter Steller. Pomimo, jak się wydaje, dokładnego katalogu mamy do czynienia z chaotycznym opracowaniem, bazującym na pracach wcześniejszych autorów. Do tego autor tej publikacji opisał w niej również różne inne obiekty przydrożne, drewniane, metalowe, często niemające nic wspólnego z dawnym prawem, uczynił tym samym spore zamieszczenie, »pomnażając« nieświadomie (lub świadomie) liczbę kamiennych krzyży i innych obiektów na terenie Dolnego Śląska*¹⁰.

Jednak głównym celem moich poszukiwań było podjęcie próby zlokalizowania stawu, przy którym zaginiony krzyż był ustawiony. Niestety przeanalizowane źródła nie zawierają informacji na temat jego położenia. Jedynie Krzysztof Tęcza wspomniał w swoim artykule, że poszukiwany obiekt prawdopodobnie leży na dnie stawu¹¹. Postanowiłem dopytać o to samego autora. Jednak od powstania tekstu upłynęły 33 lata i nie pamięta on już szczegółów dotyczących stawu w Gorzeszowie¹².

Tymczasem na dokładną lokalizację miejsca określanego mianem *Kohlteiche* udało mi się natrafić w relacji z pewnej podróży, jaką w 1839 r. zamieściła gazeta *Der Breslauer Beobachter*. Nieznany z imienia autor opisuje drogę z Boguszowa do Chełmska Śląskiego. Stwierdza, że choć zazwyczaj wybierana jest trasa wiodąca przez Krzeszów, to warto też rozważyć wędrowkę przez Grzędy, Gorzeszów i Olszyny. Atrakcją tej trasy miały być między innymi interesujące skały, opisane tu jako „mały Adršpach”. Oczywiście mowa tu o Gorzeszowskich Skałkach, gdzie dziś znajduje się rezerwat przyrody Głazy Krasnoludków. Autor relacji wspomina również: *Jak się później dowiedziałem,*

miejscowi mieszkańcy, o dziwo, określają te kamienne bloki nazwą *Kohlteiche*¹³. Moim zdaniem doszło tu jednak do jakiejś pomyłki, gdyż najprawdopodobniej skał tych tak nie nazywano. Na powstałych w drugiej połowie XVIII w. mapach Ludwiga Wilhelma Reglera opisano je jako *Heÿdenberg*¹⁴, natomiast na mapach *Meßtischblatt* z końca XIX w. noszą one nazwę *Zwergsteine*¹⁵. Przeglądając się z uwagą tym mapom spostrzegłem, że Regler w odległości niecałych 500 m na południe od tychże skałek, pomiędzy górami *Rumpelsberg* (pol. Stożek) oraz *Fuchsberg* (pol. Lisiec), na płynącym tu potoku naniósł cztery stawy opisane jako *Kohl Teiche*. Wprawdzie na późniejszych mapach *Meßtischblatt* już ich nie oznaczono, lecz widoczne są przynajmniej dwie groble, natomiast znajdujący się nad nimi las opisano nazwą *An den Kohlteichen*. Z powyższego wynika, że stawy określane nazwą *Kohlteiche*, znajdowały się na dzisiejszym potoku Jawiszówka, pomiędzy porośniętymi lasami szczytami Zaworów. Po przeanalizowaniu przebiegu dawnych granic zauważam, że choć Głazy Krasnoludków znajdowały się w granicach Gorzeszowa, to północne zbocza góry Lisiec, na których zlokalizowano wspomniane stawy, leżały dawniej na terenie królewskich lasów ulanowickich (niem. *Königliche Forst Ullersdorf*). Lasy te przez wieki należały do cystersów z Krzeszowa, a po sekularyzacji klasztoru w 1810 r. stały się własnością króla pruskiego. Administrowało nimi nadleśnictwo w Ulanowicach (niem. *Ullersdorf*), leśnictwo Dobromyśl (niem. *Kindelsdorf*). W późniejszym czasie ten obszar leśny, nieprzynależący do żadnej z sąsiednich miejscowości, podzielono i włączono w obręb Dobromyśla, Olszyn i Chelmska Śląskiego. Miejsce, w którym niegdyś znajdowały się stawy *Kohlteiche* oraz niemal cały obszar lasu opisywanego jako *An den Kohlteichen*, przyłączono do wioski *Kindelsdorf* i do dziś leżą one właśnie w Dobromyślu.

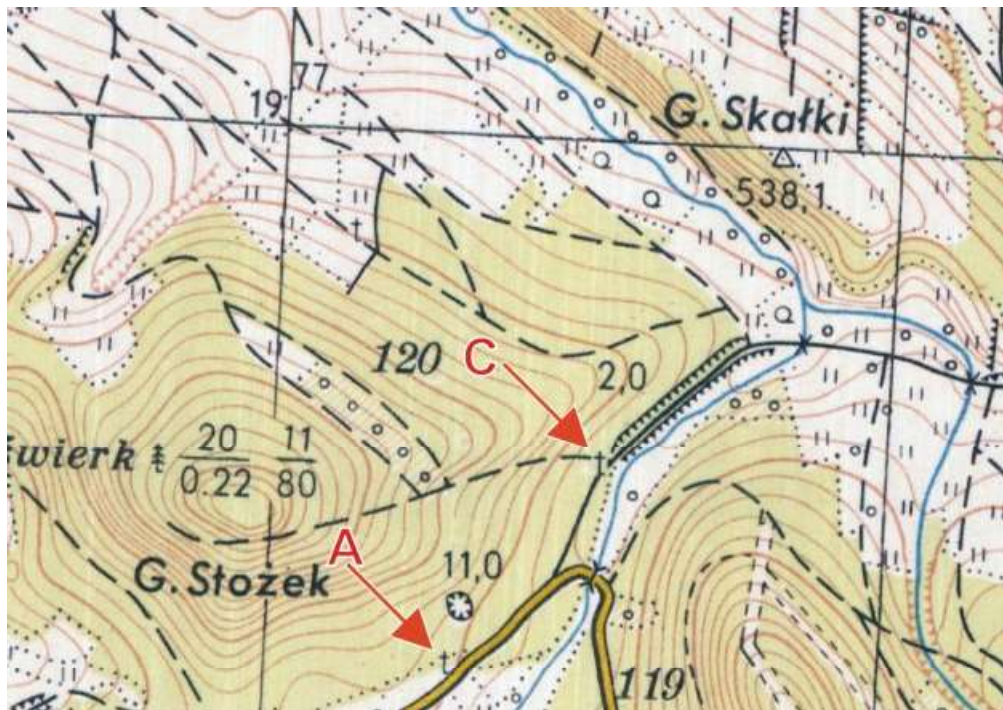
Wynika z tego, że stawy *Kohlteiche* nigdy nie znajdowały się w Gorzeszowie, lecz tuż za granicą tej wioski. Zresztą tak naprawdę to dopiero W. Steller przypisał je do samego Gorzeszowa. Wcześniej R. Kühnau podawał lokalizację „koło Gorzeszowa”, a W. Patschovsky użył zwrotu „w okolicach Gorzeszowa”. Najciekawsze jest jednak to, że archiwalna mapa *Meßtischblatt* z końca XIX w. ukazuje symbol krzyża w odległości zaledwie 200 m od tych stawów¹⁶. Zapewne oznaczono w ten sposób kapliczkę, jednakże jeśli miała ona formę krzyża, to mieszkańcy mogli ją nazywać właśnie krzyżem. Na zamieszczonych przeze mnie ilustracjach oznaczyłem ją literą A, gdyż na kolejnych mapach udało mi się odnaleźć więcej tego typu obiektów. Mapa opracowana w 1936 r. ukazuje lokalizację jeszcze jednej kapliczki (oznaczyłem ją literą B), ustawionej zaledwie kilkadziesiąt metrów od dawnych stawów¹⁷. Z kolei najstarsza ze znanych mi polskich map powojennych¹⁸ zawiera dwa symbole krzyża: pierwszy pokrywa się z kapliczką A, lecz zamiast kapliczki B, w całym innej lokalizacji, naniesiono tu kolejną kapliczkę, oznaczam ją literą C. Jeśli przyjmiemy, że przywołane mapy odzwierciedlają stan faktyczny w momencie ich sporządzania, to w interesującej mnie okolicy pod koniec XIX w.

1. Fragment mapy topograficznej z 1936 r. z zaznaczonymi dwiema kapliczkami sąsiadującymi z miejscem opisanym jako An den Kohlteichen.

istniała tylko jedna kapliczka, oznaczona wcześniej literą A. Zachowała się ona do dziś i znajdziemy ją na współczesnych mapach turystycznych¹⁹. Przy czym, jeśli przeanalizujemy przebieg granic pomiędzy miejscowościami, to zauważymy, że obiekt ten znajduje się na terenie wioski Olszyny.

Latem 2024 r. wybrałem się w okolice Gorzeszowskich Skalek w celu zweryfikowania, czy uda mi się odnaleźć znane z map obiekty. Bez najmniejszego problemu zlokalizowałem kapliczkę oznaczoną literą A, która stoi pomiędzy dwiema okazałymi lipami, w bezpośrednim sąsiedztwie drogi. Wysoką na 215 cm kamienną kolumnę, zbudowaną z trzech nałożonych na siebie bloków piaskowca, zwieńczono metrowej wysokości stalowym krzyżem. Nie udało mi się odszukać żadnych wyrytych inskrypcji, które pozwoliłyby ustalić datę powstania lub fundatora obiektu. Jedyne napisy wymalowano farbą: z przodu widać litery IHS, natomiast z tyłu spod młodszej farby wyziera ledwo czytelny napis „Re... 1923”. Zapewne jest to informacja na temat renowacji tego obiektu, świadcząca też pośrednio o tym, że skoro wymagał on wówczas odnowy, to musiał powstać sporo wcześniej.

2. Fragment mapy z 1960 r. z zaznaczonymi dwiema kapliczkami.

Pomimo podjęcia dwóch prób nie udało mi się odnaleźć śladów po kapliczkach oznaczonych literami B i C. Ku mojemu zaskoczeniu okazało się jednak, że na potoku Jawiszówka natrafiłem na niewielki staw. Prawdopodobnie wykorzystuje on jeszcze przedwojenną groblę, tak więc zasługuje chyba na to, aby nazwać go jednym ze stawów *Kohlteichen*.

Jako ciekawostkę chciałbym też podać fakt, że udało mi się natrafić na informacje o tragicznych wydarzeniach, jakie przed wiekami miały miejsce w tych okolicach: 13 sierpnia 1699 r., wczesnym rankiem o wschodzie słońca, pewien kurier z Norymbergi został w wielce nikczemny sposób zabity koło *Kohlteichen* przez mordercę, który podróżował z nim do Wrocławia i z powrotem do Gorzeszowa²⁰. Zabójca miał uciec, lecz następnego dnia złapano go w Czechach i osadzono w więzieniu w Chełmsku Śląskim. Być może to właśnie on był przestępcą, skazanym za rabunek i morderstwo, którego stracono tam 2 października 1699 r.²¹

Poszukiwania zaginionego krzyża z Gorzeszowa pozwoliły mi ustalić, że stawy *Kohlteichen* znajdowały się na terenie dzisiejszego Dobromyśla, a więc

3. Kapliczka oznaczona na mapach literą A, fot. M. Gabrowski.

4. Staw zlokalizowany na potoku Jawiszówka, fot. M. Gabrowski.

w pobliżu Gorzeszowa. Brak jednak podstaw aby stwierdzić, że wzmiankowany przez W. Patschovskiego krzyż przy *Kohlteichen* był krzyżem kamiennym. Włączenie go w późniejszych latach do wykazu tego typu obiektów mogło być zwykłym nieporozumieniem. Wydaje mi się też, że znany z legendy krzyż zachował się do dziś i jest nim kapliczka stojąca w pobliżu, lecz już na terenie wioski Olszyny.

¹ D. Wojtucki, S. Zobniów, *Kamienne krzyże na Śląsku, Górnych Łużycach i ziemi kłodzkiej*, Wrocław 2017, s. 265.

- ² A. Scheer, *Śląskie krzyże pokutne, część IV województwo jeleniogórskie*, „Informator Krajoznawczy”, PTTK Wrocław, czerwiec 1980, s. 23.
- ³ K. Tęcza, *Krzyże pokutne* (8), „Karkonosze”, nr 9/169/91, s. 13.
- ⁴ K. Tęcza, *Kamienne obiekty dawnego prawa na Ziemi Jeleniogórskiej*, Zgorzelec 1992, s. 17.
- ⁵ W. Steller, *Steinkreuze und Erinnerungsmale in Niederschlesien*, „Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde”, Band 34, 1934, s. 188; w oryginale: *Görtelsdorf Krs. Landeshut 2 K* – 1) Kreuz in den Kohlteichen* (K.I., Seite 500, Nr 531).
- ⁶ R. Kühnau, *Schlesische Sagen I, Spuk- und Gespenstersagen*, Leipzig 1910, s. 500; w oryginale: *Bei dem Kreuze in den Kohlteichen bei Görtelsdorf erschien früher des Nachts die „weiße Frau“*.
- ⁷ W. Patschovsky, *Die Sagen des Kreises Landeshut*, Liebau in Schlesien 1893, s. 48; w oryginale: *Von geisterhaften Erscheinungen in der Umgegend von Görtelsdorf seien noch folgende erwähnt: Bei dem Kreuze in den Kohlteichen erschien früher des Nachts die „weiße Frau“*.
- ⁸ M. Gabrowski, *Legendy kamiennogórskie Wilhelma Patschowskiego*, Polkowice 2022, s. 30.
- ⁹ D. Wojtucki, S. Zobniów, *op. cit.*, s. 265.
- ¹⁰ Ibidem, s. 30.
- ¹¹ K. Tęcza, *Krzyże...*, *op. cit.*, s. 13.
- ¹² Korespondencja e-mail z dnia 26 sierpnia 2024 r.
- ¹³ *Acht Tage im Gebirge (Fortsetzung)*, „Der Breslauer Beobachter”, nr 102, 24 August 1839, s. 407; w oryginale: *Wie ich später erfuhr, nennen die Umwohner diese Steinblöcke seltsam genug die Kohlteiche*.
- ¹⁴ Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz, sygn. IIIC, Kart N15140, arkusz 63.
- ¹⁵ Mapa topograficzna Meßtischblatt arkusz Schömborg 3131, rok 1886.
- ¹⁶ Mapa topograficzna Meßtischblatt, arkusz Schömborg 3131, rok 1886.
- ¹⁷ Mapa topograficzna Meßtischblatt, arkusz Schömborg 5362, rok 1936.
- ¹⁸ Mapa topograficzna Sztab Generalny W.P., arkusz M-33-45-C-c (Lubawka), rok 1960.
- ¹⁹ Mapa turystyczna Góry Wałbrzyskie i Kamienne, Jelenia Góra 2021.
- ²⁰ *Eine alte Chronik Berichtet*, „Schlesischer Gebirgsbote”, 9/1957, s. 2; w oryginale: *Anno 1699, den 13. August, ist der Bothe von Nürnberg bey den Kohlteichen des Morgens früh bei dem Sonnen-Aufgang auf ganz erbärmliche Weise erschlagen worden, von einem Mörder, der mit ihm gereiset ist bis auf Breslau und auch wieder herauf bis auf Görtelsdorf*.
- ²¹ D. Wojtucki (red.), *Dawne miejsca straceń na Śląsku w ujęciu interdyscyplinarnym*, Wrocław 2024, s. 411.

Zusammenfassung

SUCHE NACH DEM VERLORENEN KREUZ AUS GÖRTELSDORF
(GORZESZÓW), BEI LANDESHUT (KAMIENNA GÓRA)

Dabei stößt der Autor auf den Hinweis auf ein verschollenes Steinkreuz, das sich einst in Görtelsdorf bei den „Kohlteichen“ befand. Er war diesem Namen schon früher begegnet und hatte versucht, den Ort ausfindig zu machen, allerdings ohne Erfolg. Deshalb beschließt er, mithilfe weiterer Quellen einen erneuten Versuch zu unternehmen, ihn zu finden. Das verschollene Steinkreuz wurde in mehreren Untersuchungen erwähnt, erstmals jedoch von Walther Steller in seiner Veröffentlichung aus dem Jahr 1934. Nach weiteren Hinweisen stellt der Autor fest, dass die älteste Erwähnung dieses Kreuzes aus einer 1893 veröffentlichten Legendensammlung von Wilhelm Patschovsky stammt. Allerdings ist dort lediglich die Rede von einem Kreuz, nicht von einem Steinkreuz. Dies lässt den Verdacht aufkommen, dass es sich bei der Einordnung als Steinkreuz um ein schlichtes Missverständnis handeln könnte. Dies erscheint umso wahrscheinlicher, als die von Steller erstellte Liste nach Ansicht anderer Forscher noch mehr solcher Fehler enthält.

Auf der Suche nach dem Standort der „Kohlteichen“ stößt der Autor auf einen Presseartikel aus dem Jahr 1839, in dem dieser Name den Zwergsteinen (Skalki Gorzeszowskie) zugewiesen wird. Beim Überprüfen dieser Angaben anhand alter Karten fällt ihm auf, dass sich in der Nähe dieser Felsen Teiche mit der Bezeichnung „Kohl“ „Teiche“ sowie ein Waldstück mit der Bezeichnung „An den Kohlteichen“ befanden. Darüber hinaus geht aus Archivkarten hervor, dass sich in der Nähe der Teiche mindestens drei Kapellen befanden, und eine davon ist auch auf zeitgenössischen Karten zu finden.

Durch Geländeüberprüfungen konnte nachgewiesen werden, dass einer der Kohlteiche auch heute noch existiert, allerdings nicht in Görtelsdorf, sondern in der Ortschaft Kindelsdorf (Dobromyśl). In der Nähe, aber innerhalb des Dorfes Erlendorf (Olszyny), befindet sich eine Kapelle, die mit einem meterhohen Stahlkreuz gekrönt wird. Der Autor vermutet, dass es sich dabei um das in der alten Legende erwähnte Kreuz handeln könnte. Daher wäre es ein Missverständnis, es als Steinkreuz zu klassifizieren.

Resumé

HLEDÁNÍ ZTRACENÉHO KŘÍŽE Z GORZESZÓWA
POBLÍŽ KAMIENNE GÓRY

Autor při svém pátrání narazil na zmínku o ztraceném kamenném kříži, který se kdysi nacházel nedaleko Gorzeszówu u tzv. „Uhlířských rybníků“ („Kohlteichen“). S tímto názvem se setkal již dříve a pokoušel se dané místo najít, ale bez úspěchu. Proto se rozhodl hledání zkusit opakovat a využít k tomu nové zdroje informací. Ztracený kamenný kříž byl zmíněn v několika studiích, poprvé však u Walthera Stellera ve vydání z roku 1934. Na základě dalších poznatků zjistil, že nejstarší zmínka o tomto kříži pochází ze sbírky legend Wilhelma Patschovského z roku 1893. Tam se však hovoří pouze o kříži, nikoli o kamenném kříži. To vyvolává podezření, že označení jako „kamenný kříž“ může být pouhým nedorozuměním. To se zdá být pravděpodobné i proto, že Stellerův seznam podle jiných badatelů obsahuje více podobných nepřesností.

Při hledání polohy „Uhlířských rybníků“ narazil autor na novinový článek z roku 1839, v němž je tento název přiřazen ke „Gorzeszowským skalkám“ (Skałki Gorzeszowskie). Při porovnání těchto údajů se starými mapami si všiml, že se poblíž těchto skal skutečně nacházely rybníky označené jako „Uhlířské“ a také lesní úsek nesoucí název „U Uhlířských rybníků“. Archivní mapy dále ukazují, že v blízkosti těchto rybníků stály minimálně tři kaple, z nichž jedna je zaznamenána i na současných mapách.

Terénním průzkumem bylo zjištěno, že jeden z těchto Uhlířských rybníků existuje dodnes – ovšem ne v Gorzeszówě, ale v obci Dobromyśl. Nedaleko, ale již na území obce Olszyny, se nachází kaple, která je zakončena metrovým ocelovým křížem. Autor se domnívá, že právě o tento kříž by se mohlo jednat ve zmíněné staré legendě. Proto by bylo chybou jej považovat za kamenný kříž.